

İsmail E. Erünsal,

A History of Ottoman Libraries,

Boston: Academic Studies Press, 2022, 262 p.,

ISBN: 9781644698624.

Osmanlı İmparatorluğu'nda insana ve topluma dönük hizmetlerin neredeyse bütünü hayır sahibi kimseler tarafından kurulan vakıflar aracılığıyla yürütülmüştür. Rosenthal'in *Knowledge Triumphant* başlıklı eserinde de okuduğumuz gibi, İslam uygarlığının oluşumunda bilgi önemli ve etkin bir rol oynamış, bununla ilgili çeşitli kurumlar inşa edilmiş, Osmanlılar da medreselerde çoğunlukla müderris ve talebelerin, çeşitli bölgelerde ve mahallelerde, bazen oradaki iyi eğitilmiş veya eğitimsiz halkın kitap ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çeşitli kütüphane vakıfları kurmuşlardır. Bu kütüphaneler Osmanlılar'ın kuruluş döneminde, İsmail Erünsal'ın dikkat çektiği gibi, bazen cami, türbe, tekke gibi müstakil bir kurumun içinde, bazen de Osmanlı toplumsal yapısı ve şehirlerinin sosyo-kültürel ve ekonomik hayatına etkin bir şekilde yön veren imaret yapılarının bir parçası olarak yer almıştır. Bu bağlamda Ömer Lütfi Barkan'ın *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı* adlı o muhalled çalışmasını hatırlamamak mümkün değil.

Osmanlılar'ın ilk devirlerinden sonra, bir vakıf kuruluşu olarak müstakil kütüphanelerin ortaya çıktığını görmek mümkündür. İşte İsmail Erünsal, Osmanlı dünyasında kütüphanelerin temelde bir vakıf kuruluşu olarak ortaya çıkması nedeniyle vakıfla ilgili ulaşabildiği binlerce, hatta yüzbinlerce tarihi vesikalara yarım yüzyıla yaklaşan bir araştırma ve dikkat dolu bir tetkik sürecinden geçirdikten sonra Türkçe'deki eserlerinin yanı sıra elimizdeki bu İngilizce kitabını bütün okuyucuların ve dikkatli araştırmacıların istifadesine sunmuştur. Bu büyük emeği karşısında saygıyla eğiliyorum. Bunu da şöyle bir ortamda ifade ettiğimi itiraf etmeliyim: 1989'dan beri düzenli bir şekilde araştırma sürecindeyim ve bu süreçte uzaktan yakından tanıdığım genç, akranım olabilecek araştırmacılar gördüm. Büyük bir dikkat ve özenle araştırmalarını devam ettiren ve olgunlaşan ve olan meslektaşlar bir kenara, ancak belli bir konuda veya isim çerçevesinde yol alıp köşeyi dönen ve sonra sağda solda şaşkın bir şekilde dolaşan ve ne yapacağına bir türlü karar veremeyenlerin hali pür melali önüme düştüğü esnada Erünsal'ın bu kitabı elime geçti; önce ayağa kalktım ve karşısında hürmetle eğildim.

Erünsal'ın başta İstanbul, Ankara, Bursa ve Topkapı Sarayı arşivlerinde, vakıf ve kadı sicilleri kayıtlarında, Osmanlı kroniklerinden seyahatname, hatta mektu-

plara varıncaya kadar, özel arşivlerde binlerce, yüzbinlerce belgeyi otuz yılı aşan büyük bir araştırma ve inceleme sonucunda bu değerli eseri oluşturduğunu görüyoruz. İncelediği belgenin 250.000 civarında olduğunu söyleyen araştırmacının kitapta verdiği bilgileri ve kullandığı kaynakları tahkik eden dikkatli bir okuyucu, nasıl bir emekle işlenmiş bir evrene girdiğini hemen fark edecektir. Mouradgea d'Ohsson'un *Tableau général de l'Empire Othoman* adlı eseri başta olmak üzere diğer eserlerden de yararlanarak kitapta kullanılan görseller, Osmanlı klasik dönem kütüphane alanı ve yapısının, hatta kullanım şeklinin muhayyilemizde daha iyi şekillenmesine yardımcı olmaktadır.

1678'e gelinceye kadar modern anlamda kütüphanenin Osmanlı dünyasında henüz teşekkül etmediğini belirten Erünsal, bu tarihten önce kütüphanenin birkaç raftan oluşan kitaplık veya kitapların muhafaza edildiği oda anlamına geldiğini, okuma odasının bulunmadığını yazmaktadır. Bu tarihten itibaren müstakil bir yapı olarak kurulan Köprülü Kütüphanesi'nin oluşumuyla birlikte artık kütüphanecilerin de çalışma alanına sahip olduğu, kitap sayısının bini aştığı ve kitapların muhafaza edildiği bölümlerin ve okuma odalarının teşekkül ettiği modern anlamda kütüphanelerin ortağa çıktığı kitapta gözlemleniyor.

Osmanlıların kuruluşundan 18. yüzyılın sonlarına gelinceye kadar bir vakıf olarak inşa edilen kütüphaneler, genellikle medrese öğrencilerine ve ulemaya hizmet eden birkaç yüz cilt civarında (çoğunlukla iki yüz ile dört yüz arasında) dinî ilimlerde Arapça kitaplardan oluşmaktaydı. Halktan bir kimsenin mahallesinde bulunan medrese kütüphanesinden yararlanması söz konusu olmuş mudur? Böyle bir soru anlamlı değildir, zira eserlerin konusunun uzmanlık gerektiren dinî ilimlerde olması, dillerinin Arapça olması, kitapların muhafaza edildiği yerin halka açık olmaması ve öğleden birkaç saat önce açılan ve güneş batımından bir saat önce kapanan kütüphanenin kullanım saatleri halkın kullanımına engeldi. Bu kütüphanelerdeki eserler ağırlıklı olarak medrese müfredatına ve öğretimine, fetva vermeye destek olacak metinlerden oluşmaktaydı. Bu açıdan, kadın-erkek her yaştan ve eğitim seviyesinden insanların istifadesine açık halk kütüphaneleri Osmanlıların modern zamanlarını beklemek zorunda kalmışlardır.

Vakıf kütüphaneleri, medreseler gibi yeni ve modern bir zihniyetle tasnife ve yeni bilimlere açık olmadığı için mi tarih olmuştur? Nasıl ki medrese neden üniversiteye dönüşemedi sorusu, bu tarihi eğitim kurumunun eğitim ve bilgi anlayışı, ilme veya ilimlere bakışı ve müfredatı düşünüldüğünde çok anlamlı gözüküyorsa, vakıf kütüphanelerinin de neden modern halk kütüphanelerine dönüşmediğine de benzer veçhelerden bakmak mümkün müdür? Ve benzeri

sorular, kitabın reform çağlarında kütüphaneleri işlediği bölümü okurken ister istemez akla geliyor.

Kitap, Osmanlı dünyasında kütüphanelerin gelişimi ve yapılanması çerçevesinde iki ana başlık altında biçimlenmiştir. Kronolojik bir şekilde verilen ilk başlık altında şu bölümler yer almaktadır; “İlk Osmanlı Kütüphaneleri (1299-1453)”, “Medrese ve Cami Kütüphanelerinden Müstakil Kütüphaneler (1453-1650’ler)”, “Müstakil Kütüphaneler ve Büyük Medrese Kütüphaneleri (1650’ler-1730)”, “Osmanlı Kütüphane Sisteminin Yeniden Yapılanması ve Yaygınlaşması (1730-1839)”, “Reform Çağında Vakıf Kütüphaneleri (1839-1922).” Kitapta kütüphanelerin yapılanması şeklinde yer alan ikinci ana başlık altında ise şu bölümler incelenmektedir; “Kütüphane Personeli”, “Koleksiyonun Kuruluşu ve Himayesi”, “Kataloglama Çalışmaları ve Kataloglar”, “Kütüphaneden Yararlanma”, “Bütçe ve Muhasebe”, “Kütüphane Binaları ve Eşyaları.”

Osmanlıların modernleşme ve yenilenme sürecinde, klasik dönemin ünlü eğitim kurumu medreselerde yaşanan sürece hemen hemen benzer bir şekilde, bu dönemin kütüphanelerinde yer alan bilgi tasnifi, içerik ve kataloglama insan, zaman ve çevreyle temasını kaybetme, veya kendini yenileyerek yeni çağa ve ihtiyaçlarına uyum sağlama gibi teşebbüslerde bulunmaması (belki de bu cümleler bile alakasız duruyor) her neden olursa olsun sonuçta, insan ve zamanla temasını devam ettirememesi nedeniyle imparatorluğun son seksen yılında klasik kütüphaneler, Erünsal’ın deyimiyle, “irrelevant”/ “alakasız” hale gelmişti. Tabi ki burada başka önemli bir etken olarak insan aklının başta kendine, iyi bir yaşam sürmeye, daha sonra doğaya, çevresine ve dünyaya dönük modern bir tasnifle ve yeni, heyecan verici bilimler ve içerikleriyle karşımıza çıkan modern kütüphanelerin yenilenen ve münevverleşen Osmanlı okuyucu kitlesinde daha çok ilgi görmesini de unutmamak gerekir.

Büyük bir dikkat ve emekle araştırılan ve elde edilen verileri özenli bir analizle ve düzenli bir şekilde ortaya koyan bu çalışmanın Osmanlı kütüphanesi hakkında çalışacaklar için bir başvuru kitabı olacağında şüphe yok. Osmanlı dünyasında kitap, yazma ve okuma kültürü; okuma türleri veya düzenleri; kitaplar üzerinde düşülen notlar hâşiyeler, şerhler veya hâmişler ve anlamları; modernlik öncesi bilim ve bilgi anlayışından modern bilgi ve bilim anlayışına geçiş sürecinde kitap ve kütüphaneler; eğitim kurumları ve kütüphaneler; vakıf kütüphanelerinin, yaş, cinsiyet, dinî gelenek fark etmeksizin bilgiyi herkese engin bir şekilde sunan modern kütüphanelere dönüşememesi nedenleri; kitap okuma halkaları, kütüphaneler

ve çevresinde yetişen şair, edebiyatçı, düşünür ve bilim insanları gibi konular genç araştırmacıları bekleyen heyecan verici yeni keşiflerin yaşanabileceği bazı meselelerdir.

Osmanlıların dünyasında kütüphaneler ve kütüphanecilik üzerine son yıllarda hazırladığı başka bir kitabının önsözünde çok uzun yıllar emek verdikten sonra Erünsal, “bu çalışma oldu mu” diye kendi kendine sormuş, “evet oldu” diyememenin üzüntüsünü yaşadığını dile getirmişti. Ancak yıllardır onun elinden çıkan makale ve kitap çalışmalarını okuduktan sonra bizlerin ise “evet oldu” dediğimizi, hep yeni şeyler öğrendiğimizi, ufuk açıcı ve özgün değerlendirmelerle veya sorularla, bazen de meselelerle karşılaştığımızı, en azından kendi adıma ifade etmeliyim. İngilizce hazırladığı bu kitabının da Türkçe okuyamayan dünya için Osmanlı kütüphanelerinin tarihi konusunda, Osmanlıların deyimiyile, *efrâdını câmi, ağyârını mâni* bir eser ortaya koyduğunu belirtmeliyim.

İnsan edimi ve bilgisinde eksiklik veya hata olamayacağını söylemek mümkün değildir. Ancak pek çok olumsuz şartlarda, çok eksik verilerin bulunduğu bir alanda, büyük bir emek harcanarak ilmek ilmek işlenen abidevi bir ustalıkla ortaya çıkan bir eser veya müellifiyle karşılaştığımızda “efendim, o konuyla ilgili şu kitabı veya bu makaleyi gözden kaçırmış, onları kullanmamış” deme küçüklüğünü tercih etmek yerine onun ne yaptığını anlamaya çalışmak, bir şeyi eserin içine alıyorsa nedenini, dışta bırakıyorsa bunun sebebini görmek için gayret göstermek ve gittiği yoldan yürümek, deneyimlediklerinin hepsi olmasa da, – ki bu mümkün değildir, çünkü herkes kendi deneyimini kendine özgü zaman ve koşullarda yaşar, – en azından bir kısmını deneyimlemek ve ona göre cümleyi pişirerek kurmak, emeğe ve bilime daha uygun düşer sanırım. 1980’lerin sonlarından itibaren uzun yıllardır takip ettiğim, okuduğum ve çok yararlandığım diğer çalışmaları gibi, Erünsal’ın bu eseri ve emeğinin daha pek çok kıymetli çalışma ve araştırmaların temelini oluşturacağına şüphe yoktur.

Seyfi Kenan

Marmara Üniversitesi